

ПРОБЛЕМА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

У статті доведена необхідність формування вітчизняної системи громадянської освіти і виховання особистості з урахуванням надбань західноєвропейської філософської думки. Висвітлені основні підходи до проблеми громадянської освіти і виховання з часів античності і до початку ХХ століття.

Ключові слова: *філософія, громадянське виховання, громадянська освіта, людина, громадянин, держава, мораль.*

Система освіти й виховання у сучасній Україні є одним з найбільш важливих і динамічних елементів соціальної інфраструктури. Від ефективності освітньо-виховної діяльності багато в чому залежить успіх соціально-економічних перетворень, спроможність українського суспільства переломити негативні тенденції у розвитку духовної культури, відродити й збагатити найвищі моральні ідеали й життєві пріоритети людини. Важливу роль у цьому аспекті відіграє саме громадянська освіта і виховання.

Проблеми сучасної вітчизняної громадянської освіти й виховання значною мірою зумовлені відсутністю чітких, вірогідних соціальних і моральних орієнтирів. В цих умовах актуальними є фундаментальні дослідження, що сприяють становленню методологічного плюралізму й формуванню нового педагогічного мислення. Сьогодні важливо звернутися до вивчення філософських основ громадянської виховання і освіти, тому що тільки їхнє осмислення допоможе виробити якісно нові педагогічні концепції, засновані на відповідних часу ідеалах і ціннісних орієнтаціях.

На сьогодні небагато наукової літератури присвячено проблемам аналізу історії розвитку концепцій громадянської освіти і виховання, починаючи з епохи античності до початку ХХ століття. Проблема громадянського виховання у філософії античності присвячено роботи А. Ф. Лосева, І. Попеску,

Ю. Шаніна, Ю. В. Андрєєва, В. Йегера, А. Марру. Можна перелічити таких авторів як О. І. Беднарський, О. Д. Сісін [1], Л. Ц. Ваховський [2], С. І. Ткачов [8], А. О. Малько, К. Є Каліна та ін., роботи яких присвячені висвітленню проблеми громадянської освіти та виховання у філософській спадщині окремих мислителів. Аналізу окремих історичних аспектів розвитку політико-освітніх парадигм, які передували сучасному баченню ролі, змісту та місця політичної освіти в організованому та керованому процесі пізнання політичного світу присвячено один з розділів монографії М. С. Іванова [4].

Метою статті є аналіз і систематизація основних концепцій громадянської освіти і виховання у філософській спадщині західноєвропейських мислителів з епохи античності до початку ХХ століття.

Колискою європейської системи виховання стала саме антична філософія. Домінантними в античній філософії були два підходи до виховання. Перший з них започаткований Сократом (469/470 – 399 рр. до н. е.) та пов'язаний з ідеєю громадянського виховання. Другий підхід, який відстоював Антисфен Афінський (445 – 360 рр. до н. е.), започаткував традиції вільного виховання [3, с. 102]. Коротко характеризуючи ці два підходи до виховання, варто наголосити на тому, що перший передбачав духовно-моральне і тілесне загартування молоді. Майбутні громадяни були зобов'язані навчитися служити державі і коритися законам. Другий підхід був орієнтований на те, що кожен сам повинен зробити в житті свій вибір і впевнено йти до поставленої мети. Вчитель може тільки заохочувати учня і підказувати йому дорогу. В античності перевага надавалася саме першому підходу, оскільки він вважався більш ефективним у питанні узгодження інтересів особи і суспільства

Одним з перших, хто звернувся до вивчення проблеми громадянського виховання у Давній Греції, був Ксенофонт (бл. 445 – 355 рр. до н. е.). У мемуарній праці «Анабазис» він замислювався над питаннями виховання правителів, убачаючи в їхній гуманній культурі й свідомості вияви того, що нині входить до змісту поняття «громадянське виховання».

Проблема громадянського виховання отримала також належне обґрунтування у працях таких представників античної філософії як Платон і Аристотель. Платон (427–347 рр. до н. е.) наголошував на необхідності виховання громадян. Мета виховання, за Платоном, полягає у тому, щоб здійснити такий вплив на людину, який би з дитинства спонукав її прагнути стати досконалим громадянином. Особливу увагу мислитель акцентував на тому, що навіть дитячі ігри повинні якомога більше відповідати законам і якщо цього нема, то неможливо дітей виховати відповідальними та законослухняними громадянами. Філософ відстоював первинність, пріоритет інтересів держави, а не особистості: «Ні спокуса, ні насильство не можуть примусити громадянина зрадити інтереси держави» [7, с. 67]. Однак найбільш позитивною рисою концепції громадянського виховання Платона є розроблений ним принцип гармонії. У праці «Держава» він надавав гармонії і морального, і соціального значення: гармонія, за Платоном, є сукупністю гідностей громадянина, яка виявляється у його зовнішності, вчинках, висловлюваннях і створюваних речах, фактично у творах Платона ідея громадянського виховання вперше набуває концептуального оформлення. У цій концепції підкреслюється необхідність гармонійного взаємозв'язку морального, правового та політичного начал.

Загалом Платон вважається родоначальником концепції громадянського виховання у суспільстві, сутність якої в тому, що громадянське виховання здійснюється на засадах безумовної відданості людини державним інтересам.

Аристотель (384/3 – 322 рр. до н. е.) вважав, що призначення держави полягає у досягненні (за допомогою законів) добродісного життя – умови і гарантії людського щастя. Останнє можливе лише у громаді. Філософ був переконаний, що тільки в суспільстві люди можуть формуватись і виховуватись як моральні істоти. Ось чому Аристотель і визначав людину як суспільну істоту, яка наділена розумом. Проте, на його думку, належне виховання людини можливе лише у справедливій державі, де наявність добрих законів та їх

дотримання удосконалюють людину і сприяють розвитку її шляхетних задатків. Тому в «Політиці» Аристотель визначав державу як суспільство рівних людей, що поєднані між собою з метою досягнення найкращого життя. Найкраще життя передбачає не тільки середній матеріальний добробут, але, насамперед, дотримання справедливості. Справедливість, на думку Аристотеля, є найвищою з усіх чеснот, до яких, зокрема, належать такі: розсудливість, великодушність, хоробрість, щедрість, правдивість, доброзичливість. Загалом Аристотелю притаманна характерна для грецької свідомості любов до міри і співмірності. Усі перелічені чесноти – це середина між крайнощами. Наприклад, справедливість також є серединою: це вміння віддати ближньому не надто багато і не надто мало, а саме стільки, скільки він дійсно заслуговує [5, с. 112–113].

Аристотель вважав, що людина є істотою політичною, тому не потрібно думати, що кожен громадянин належить сам собі, навпаки, всі громадяни належать державі, бо кожен з них – її частина. Як бачимо, такий підхід до розв'язання проблеми громадянського виховання дещо відрізняється від платонівської ідеї самовідданості інтересам держави.

Ідею громадянського виховання античної доби з проголошенням вільної, гордої, самобутньої, з почуттям власної гідності особистості в епоху Середньовіччя було фактично відкинуто такими християнськими апологетами як Августин Аврелій (354 – 430 рр.) та Фома Аквінський (1225 – 1274 рр.).

Нову еру в розвитку теорії громадянського виховання ознаменувала епоха Відродження та Реформації, коли відбувався розквіт науки, техніки, культури і мистецтва. Характерним атрибутом цієї епохи є гуманізм, який підносить роль людини в суспільстві, бореться проти її приниження. У працях Е. Роттердамського (1466 – 1536 рр.), М. Монтеня (1553—1592 рр.) та інших мислителів цього часу було відроджено ідеї громадянського виховання.

Гуманісти запропонували нове розуміння людини та її призначення, що на практиці спрямовувало зусилля до формування історично і соціально орі-

єнтованої особистості. Час вимагав політичних дій від людини і вона мала орієнтуватись у них. Проте гуманісти, відходячи від християнського космополітизму, вважали за потрібне самостійно розібратись у різних явищах і поняттях, що мають соціально-політичний зміст.

Яскравим прикладом цьому є творчість Л. Валли (1407-1457 рр.), одного з найвидатніших італійських гуманістів XV ст. Нове відкриття античних філософських рукописів, а також вільний дух, що панував в Італії у той час стимулювали творчі пошуки енергійної освіченої молоді. Її представники зводили філософію з небес на землю і надавали нового звучання відомим поняттям. Л. Валла також замислювався над ними, давав свої відповіді, які постають у творах «Про істинне і хибне благо», «Про свободу волі» тощо. Серед понять, що превалювали у полі зору автора, – патріотизм. Л. Валлу цікавить, наскільки він має бути притаманний людині.

Французький мислитель М. Монтень (1533-1592 рр.) вважав, що призначення філософії в контексті виховання полягає в тому, що філософія – це мистецтво жити гідно. «Гідне життя», на думку М. Монтеня, не тільки не виключає, але і передбачає задоволення, тому жити треба із задоволенням. Проте людину треба навчити «задоволенням». Для цього потрібен вихователь, наставник, який вміє звертатися до людської душі і знає, що таке дійсні задоволення. Вихователь повинен прищепити інтерес до зацікавленого вивчення історії та сформувані певну спрямованість історичного інтересу, яка не вичерпується датами і фактами, але й вивчає ідеали, світогляд минулих поколінь. Наставник має власною душею пробуджувати душу свого учня за допомогою душ видатних людей минулого [5, с. 234]. Тільки таким чином вихователь зуміє пояснити учневі, що таке сміливість, стриманість, справедливість, свобода. Під керівництвом вихователя учень вчиться спостерігати, розмірковувати і споглядати, що є талантом людей гідних, любомудрів або філософів.

Англійський мислитель Т. Мор (1478 – 1535 рр.) у своїй праці «Утопія» виклав концепцію антиіндивідуалістичного тлумачення суспільного життя.

Його утопічна республіка – не що інше, як одна велика сім'я, всі члени якої виявляють трудову і громадянську активність, причому основою такої активності є не примус, а моральність. За проектом Т. Мора, писаних, юридичних законів в утопістів дуже мало, і вони настільки прості, що кожен легко розбереться в них. І взагалі, зазначав Т. Мор, пересічні громадяни – утопісти настільки свідомі, дисципліновані, що всі «закони видаються тільки для того, щоб нагадати кожному його обов'язки» [6, с. 82]. Захищаючи громадян Утопії від непосильної, виснажливої, багатогодинної праці на полях і в ремісничих цехах, Т. Мор вважав, що їх вільний час повинен бути присвячений освіті. Адже хоча закони є простими і зрозумілими, все ж таки і вони вимагають певного рівня писемності. В «Утопії» всі громадяни кожен день у передсвітанкові години «влаштовують публічні читання і беруть в них участь... велика кількість різних людей – чоловіки, рівно як і жінки, – збираються послушати ці читання, хто куди: кожен за своєю природною схильністю» [6, с. 97]. Великої уваги Томас Мор надавав освіченості людей, які були призначені керувати республікою. Він вказував на те, що народ нагороджує своїх правителів, звільняючи їх від іншої праці, щоб «вивчали вони науки». Саме з числа вчених людей, на його думку, слід обирати «послів, священників, траніборів і, врешті-решт, самого правителя» [6, с. 98].

Італійський мислитель Т. Кампанелла вважав, що основним шляхом у справі вдосконалення суспільних відносин, раціоналізації політичного процесу є освіта. У його місті Сонця вирує інтенсивне громадянське життя: люди виконують громадянські обов'язки, беруть участь в обранні посадових осіб, керівників наук і ремесел, постійно і натхненно займаються обговоренням громадянських справ. Наслідком виховання громадян у місті Сонця є гармонізація інтересів особистості та суспільства. Більше того, в проекті Т. Кампанелли освіта і наука буквально пронизують всю організацію державної влади. Саме вчені, які мають досягнення в наукових галузях, утворюють централізовану ієрархію посадових осіб. На чолі Міста стоїть правитель – «Метафі-

зик» – всебічно освічена людина, яка розуміється на всіх науках, мистецтвах та ремеслах. Таким чином, зрозуміло, що основним шляхом для утворення нової спільноти, яка відповідала б природним законам і людській природі, Кампанелла вважав освіту. Порядки Міста Сонця він називає, як і Утопію Т. Мора, зразком для посильного наслідування, державним устроєм, відкритим за допомогою філософських висновків [4, с. 83]. Надзвичайно оригінальними є думки Т. Кампанелли про способи поєднання демократії і правління вчених-фахівців. На його думку, кандидатуру на ту чи іншу посаду пропонують до розгляду вихователі, які знають, хто до якої посади більше придатний. Таким чином, можна зробити висновок, що вихованню і освіті громадян Т. Кампанелла приділяв надзвичайно велику увагу, що є свідченням важливих кроків концептуального розвитку політико-дидактичних парадигм постантичної доби.

Італійський філософ Н. Макіавеллі (1469 – 1527 рр.) відкидав ідею божественного походження держави, стверджуючи, що вона є витвором людського розуму і досвіду. З позицій гуманістичного активізму він критикував громадян, які у світському житті виявляють споглядальність, смиренність, пасивність, прагнучи у такий спосіб заслужити райське життя. На противагу таким людям Н. Макіавеллі ставив громадян, яким притаманна громадянська доблесть, що найбільше виражена у великих людей, які стали засновниками історичних держав – Ромула, Кіра, Мойсея та ін. Але вона властива, зазначав мислитель, і пересічним громадянам, які лише наслідують великих людей. Головне, щоб їх трудова й політична активність відповідала державницьким потребам часу.

Як і Н. Макіавеллі, нідерландський філософ Б. Спіноза (1632 – 1677 рр.) захищав народ від нападок тих, хто вади, які властиві всім людям, приписує тільки простолюду. На думку філософа, простий народ, якому приписують неуцтво і відсторонюють від державних справ (а його неуцтво в цих справах тим і зумовлено, що з них роблять державну таємницю), не гірше знаті. На

думку Б. Спінози, природа у всіх людей однакова, а різниця між двома верстами в тому, що знать маскує свої вади розкошами та марнотратством. Саме привілейоване положення знаті робить її гордовитою і розвиває у ній інші вади, які меншою мірою притаманні простолюду.

В умовах демократії, вважав Б. Спіноза, влада здатна управляти підданими, тому не боїться їх, оскільки устрій держави забезпечує розумність законів, а тим самим свободу як підпорядкування усвідомленій необхідності. На його думку, тільки той вільний, хто не кривить душею і живе, керуючись одним розумом. Таким чином, хоча Б. Спіноза безпосередньо не вказує на необхідність всебічної освіти простого люду, але вся логіка його міркувань передбачає широку освітянську діяльність держави для перетворення своїх громадян на свідомих і активних учасників політичного процесу [4, с. 81].

Філософські концепції людини, що виникли у Західній цивілізації в епоху Просвітництва, мали яскраво виражену педагогічну спрямованість і склали новий етап в осмисленні людської сутності, у результаті якого з'явився особливий напрямок людинознавства – філософсько-педагогічна антропологія. Філософи XVIII століття майже однотайно відзначали, що однією з переваг природної організації людини є її спроможність до вдосконалення [2, с. 21]. У зв'язку з цим з'явилися нові погляди на призначення людини та її взаємини з навколишнім світом, що створило теоретичні передумови для кардинального перегляду підходів до виховання взагалі, і громадянського виховання зокрема.

Століття Освіти, як часто називають XVIII ст., було також часом найвищого розвитку гуманістичних і демократичних начал, які існували в політико-правовій ідеології до того часу. Гостра криза феодалізму, неминучість і близькість революційних перетворень у найбільш розвинутих країнах, союз буржуазії з народом у загальній боротьбі проти феодалізму зумовили поширення переконання в тому, що після знищення феодальної нерівності і деспотизму настане епоха загального щастя, миру і благоденства. Основним методом обґрунтування буржуазних політичних і правових доктрин був раціоналізм.

Завдяки Великій французькій революції у кінці XVIII ст. з'явилося офіційне звернення – громадянин. Саме Велика Французька революція відіграла видатну роль і у становленні політичної освіти в її близькому до сучасного розуміння вигляді. Розвиток держав, які пройшли шлях від національного становлення до абсолютизму, після цієї революції став ліберально-буржуазним чи, щонайменше, конституційним, коли мова йде про монархії. Не слід також забувати про велику місію епохи Просвітництва, що пробудила потяг до інтелекту і політичної самоосвіти в людях свого і наступного покоління, які стали перед складним завданням вибору, чого активно вимагало XIX століття. Здавалося, уже сама державна влада відчувала потребу в стійких засобах формування політичної свідомості у своїх підданих, які все більше втягувалися у раціонально обґрунтований процес соціального розвитку. Особливо ж у політичній освіті були зацікавлені держави з республіканською формою правління, чия сутність більше інших визначалася знаннями і здатністю її громадян робити свідомий вибір. Тут бачимо принципове розходження із задачами політичної освіти в державах, на чолі яких стояли монархи. Якщо вони могли обмежитися вихованням любові до держави, то в республіках стояла мета формування потреби кожної особистості в політичному знанні.

Досягнення епохи Просвітництва в даному аспекті полягає в довершеному розвитку ряду попередніх політико-правових концепцій. Серед них – доктрина прав людини і громадянина, теорія суспільного договору, доктрина поділу влади, теорія представницької і безпосередньої демократії та ряд інших. Особливість співвідношення змісту політико-дидактичних доктрин того часу та їх програмних положень в тому, що теоретичні проблеми розглядалися найчастіше у зв'язку з близькою перспективою їх безпосереднього практичного перетворення.

Згідно з концепцією видатного представника епохи французького просвітництва Ж.-Ж. Руссо (1712 – 1778 рр.), в умовах, коли ліберальні цінності лежать в основі діяльності держави, зазвичай у формуванні громадянськості превалює виховання, спрямоване на вільний розвиток індивіда незалежно від

учителя, школи, світу дорослих і врешті від держави, тобто виховання особистості, яка перебуває в гармонії не з суспільством і державою, а передусім із собою та природою. Тобто, Ж.-Ж. Руссо обґрунтував досконалість природної організації людини. На його думку, природа людини ідеальна, тому прагнення йти проти природи шкідливе як для тіла, так і для душі. Але, на відміну від багатьох своїх сучасників, мислитель однозначно стверджував, що різноманітність, відмінність рівнів інтелекту та таланту створена самою природою.

Ж.-Ж. Руссо визначив два можливих шляхи формування громадянина. Результатом виховання за першим шляхом є людина з егоїстичними нахилами, що дбатиме тільки про себе. Сприяє розв'язанню всіх державних проблем інший шлях, що полягає у вихованні справжнього громадянина таким чином, щоб з раннього дитинства людина вважала своє життя частиною життя всієї держави [8, с. 188].

Французький мислитель і гуманіст П. А. Гольбах (1723 – 1789 рр.) вважав, що «активний громадянин, який думає про благо громадян, палає любов'ю до Батьківщини, трудиться заради примноження її щастя[...], самовіддано захищає Батьківщину від тиранії, дотримується законів своєї держави, підтримує законну владу» [4, с. 87], є в громадянському сенсі вихованим. Науковці підкреслюють, що значною заслугою П. А. Гольбаха слід визнати те, що він уперше поставив питання про значущість громадянських чеснот не тільки для держави, а й для самого їх носія, тобто для особи. Це питання він сформулював так: у чому «вигоди», «переваги», яка еквівалентна «компенсація» для особистості з громадянською особистістю? Відповідаючи на нього, П. А. Гольбах спирається на вищезгадувані традиційні концепції виховання – на ту, що йде від Сократа з його ідеєю громадянського виховання, і на започатковану Антисфеном – вільного виховання. Він спробував пов'язати громадянськість з ідеалами внутрішньої свободи, внутрішнім задоволенням від виконання морального обов'язку, від чистої совісті перед громадянами. П. А. Гольбах, звичайно, добре знав, що «нагородами» за громадянські чесноти дуже часто стають людська невдячність, зло, біди й нещастя. І все ж він

наголошував на тому, що за будь-яких обставин громадянська поведінка є гуманістичною самодостатньою цінністю, адже вона створює зміст життя людей, поділених на державні спільноти

Вершиною утопічної думки став період після Великої французької революції, коли зі своїми проектами суспільної перебудови виступили такі соціалісти-утопісти як К. А. Сен-Симон, Ш. Фур'є. Вони основою шляху до нового, гармонійного суспільства вважали освіту і виховання. Зокрема, К. А. Сен-Симон (1760–1825 рр.) відзначав, що в класовому суспільстві саме таким чином можна вирішувати найскладніші соціальні проблеми. На його думку, там, де існує освіта, обов'язково повинен бути добробут народу. На ґрунті наукового прогресу, освіти та виховання членів суспільства побудована соціальна філософія Ш. Фур'є (1772–837 рр.).

Свої соціальні ідеї французькі мислителі не пов'язували з вирішенням виключно політичних проблем. Вони мали надію мирним шляхом досягти класової гармонії, уладнати всі протиріччя тодішнього буржуазного суспільства.

Проблема громадянської освіти була цікавою також для мислителів наступних епох. Зокрема, у німецькій класичній філософії розв'язання проблеми виховання громадянина було нерозривно пов'язане з моральною поведінкою людини у суспільстві. Німецький філософ І. Кант (1724–1804 рр.) висловлював ідею про те, що громадянин мусить підкорятися таким нормам права, які ґрунтуються на високій моралі, має бути активним у їх ствердженні. Він підкреслював, що вислів «пасивний громадянин» взагалі є протиріччям до поняття «громадянин» [8, с. 188].

Високий рівень розвитку ідеї про моральний сенс громадянськості відображений у «Філософії права» Г. В. Ф. Гегеля (1770–1831 рр.). Філософ ставив за мету виховати громадянина, який неухильно виконує свої обов'язки перед державою, а також перед родиною, від міцності якої залежить могутність і стабільність держави. Загальним обов'язком, на думку Г. В. Ф. Гегеля, є принесення себе в жертву державі, оскільки людина не належить сама собі. В державі людина відчуває свою власну сутність і завдяки належності до неї

переживає гордість за саму себе: «При виконанні свого обов'язку індивідуум повинен знаходити власний інтерес, своє задоволення чи користь, і з його середовища у державі повинно виникнути для нього певне право, завдяки якому загальна справа стане його власною справою» [4, с. 88]. Водночас і держава мусить бути вдячною своїм громадянам. Саме в ній кожен має відчувати, зазначав Г. В. Ф. Гегель, захист своєї особистості. У збалансованому поєднанні обов'язків і прав громадянина, вважав мислитель, і полягає внутрішня сила держави.

Характеризуючи стан громадянської активності сучасного йому періоду, Г. В. Ф. Гегель висловлював таке критичне зауваження: «У наших сучасних державах громадяни лише обмеженою мірою беруть участь у всіх загальних державних справах; однак необхідно надати моральній людині, крім її власної мети, ще й загальну діяльність. Це загальне держава не завжди їй дає» [4, с. 88].

Проте незважаючи на велике значення обов'язку кожної людини бути членом держави, тобто громадянином, Г. В. Ф. Гегель зауважує, що в епохи, «за яких дійсність є порожньою, бездуховною і позбавленою усталеного існування, індивідууму дозволяється втікати від дійсності і відступати в галузь внутрішнього душевного життя» [4, с. 89].

Цю думку пізніше розвинув німецький філософ Ф. Ніцше, відкинувши взагалі необхідність держави (зрозуміло, тогочасної) як витвору, ворожого для свободи індивіда і народу в цілому.

Зв'язок проблеми громадянського виховання з моральністю розвивав у своїх творах видатний філософ і суспільний діяч А. Швейцер (1875–1965 рр.). У своєму творі «Благоговіння перед життям» він аналізував уявлення Платона і Аристотеля про ідеал культурної держави. Розглядаючи їхні філософські погляди, А. Швейцер доводив, що справжнє розв'язання питання про ідеал культурної держави, зокрема проблеми громадянського виховання, ґрунтується на нормах етики. Отже, у філософських роздумах А. Швейцера зріли ідеї створення світового суспільства, членами якого стануть гідні громадяни, носії справжніх етичних норм, добра та гуманності.

В XIX–XX століттях, в умовах стрімкого розвитку науково-технічного прогресу, міжнародних зв'язків виникли такі концепції громадянської освіти і виховання, основою яких була ідея про те, що член суспільства має формуватися як частина цілісного дієвого організму. Вона виявляється у теоретичній спадщині філософів Ф. Рейна, Ф. Паульмена, Г. Кершенштейнера. Важливе місце у зазначеній ідеї обіймає свідомість людини. Наприклад, педагог і філософ Дж. Дьюї (1859–1952 рр.) центром своєї педагогічної концепції вважав виховання свідомих громадян, успішних людей. Французький мислитель С. Френе (1896–1966 рр.) висловлював думки про те, що треба виховувати громадянина, котрий усвідомлює свої права і виконує функції активного члена демократичного суспільства [8, с. 189].

Отже, можемо зробити висновок, що розглянута філософсько-педагогічна спадщина мислителів різних часів містить надзвичайно актуальний досвід вирішення складних проблем суспільного життя засобами політичної педагогіки. Спільним для всіх цих концепцій є те, що вони дають змогу сучасникам більш повно уявити собі можливі варіанти використання таких засобів соціалізації як громадянська освіта і виховання. В результаті стає очевидним зв'язок стану політичної культури з процесами демократизації суспільного життя.

На нашу думку, на основі західноєвропейського досвіду громадянської освіти і виховання в Україні необхідно створити соціально-виховний простір у вигляді «громадянського вектору розвитку особистості», який передбачатиме орієнтир на досягнення громадянського суспільства, повагу до національних й загальнолюдських цінностей, поєднання державних програм громадянської освіти і виховання з освітніми програмами навчальних закладів різних рівнів.

Список використаних джерел

1. Беднарський О. І. Філософсько-педагогічні засади гармонійного виховання молоді в концепціях Сократа, Платона, Аристотеля / О. І. Беднарський, О. Д. Сісін // Слобожанський науково-спортивний вісник. Науково-теоретичний журнал. – 2005. – №8. – С. 302 – 304.

2. Ваховський Л. Ц. Філософія виховання західної цивілізації в епоху просвітництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец.13.00.01 / Л. Ц. Ваховський. – Харків, 2002. – 40 с.
3. Головатый Н. Ф. Социология молодежи / Н. Ф. Головатый. – К. : МАУП, 1999. – 224с.
4. Іванов М. С. Політична освіта в контексті політичних трансформацій суспільства / М. С. Іванов. – Миколаїв : вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – 280 с.
5. Історія філософії : Підручник / В. І. Ярошовець, І. В. Бичко, В. А. Бугров та ін.; [за ред. В. І. Ярошовця]. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2002. – 774 с.
6. Мор Т. Утопія // Хрестоматія з історії всесвітньої політичної думки: Навчальний посібник / Томас Мор. – Миколаїв : вид-во МФ НаУКМА, 2002. – 220 с.
7. Платон Держава // Хрестоматія з історії всесвітньої політичної думки: Навчальний посібник / Платон. – Миколаїв : вид-во МФ НаУКМА, 2002. – 220 с.
8. Ткачов С. І. Ідеали і шляхи виховання громадянина в контексті європейської думки: історико-педагогічний аспект // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту / С. І. Ткачов. – Харків : ХОВНОКУ–ХДАДМ, 2009. – №12. – с. 187 – 189.

Демьяненко А. А. Проблема гражданского образования и воспитания личности в западноевропейской философии.

В статье доказана необходимость формирования отечественной системы гражданского образования и воспитания личности с учетом достижений западноевропейской философской мысли. Освещены основные концепции гражданского образования и воспитания со времен античности и до начала XX века.

Ключевые слова: философия, гражданское воспитание, гражданское образование, человек, гражданин, государство, мораль.

Demyanenko A. A. The problem of civic education and training of personality in the West European Philosophy.

In this article the necessity of forming of the national system of civic education and training of personality considering the achievements of West European philosophical thought was proved. The main concepts of civic education and training from antiquity to the early XX century were disclosed.

Key words: philosophy, civic training, civic education, human, citizen, state, morality.